

سخن سر دجیر

اقدام زشت یکی از مؤسسات جغرافیائی به نام نشنال جئوگرافیک با واکنش تند ایرانیان داخل و خارج روبرو شد، واکنشی خودجوش از روی حمیت و غیرت و عرق ملی و وابستگی بدین مرز و بوم، وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی وقت با صدور بیانیه‌ای دستور تعطیل دفاتر آن مؤسسه کذائی، نظریه رسمی دولت ایران را بیان کرد.

باید اضافه کرد که نام خلیج فارس از دیرباز برگرفته از سرزمین تاریخی پارس زینده این دریای نیلگون بوده و در تمامی منابع قدیمی نام این دریا بحر فارس یا خلیج فارس یا دریای پارس بوده است، نامی که در زبان‌های انیرانی (غیر ایرانی) از آن به:

آلمانی (Persischer Golf) / اسپانیائی (Golfo Parsico) / انگلیسی

(Persian Gulf) ایتالیائی (Golfo Persico) / روسی (Persilkii Golic) /

ژاپنی (Porucha Wan) / فرانسوی (Golfe Persique) و عربی: الخلیج

فارسی (Al khalij al Farsi) یاد می‌کنند.

نگاهی به منابع تاریخی و جغرافیائی و اطلس‌های تألیف و چاپ شده در ادوار مختلف تاریخی بیانگر این واقعیت است که ترجمه لفظ سینوس پرسیکوس Persicus Sinus را که بطلمیوس ذکر کرده، اندک اندک از زبان لاتینی در همه زبانهای زنده دنیا راه یافته و تمامی دولت‌ها و مورخان و جغرافی‌نویسان بزرگ جهان خلیج فارس را بدین نام می‌شناسند.

فلاویوس آریانوس / Flawius Arrianus مورخ یونانی سده دوم میلادی در کتاب خودآناپازس / Annabasis از سفر نثارخوس دریاسالار اسکندر به خلیج فارس یاد

کرده و این خلیج نیلگون را پرسیکون کایتاس Persikon Kaitas یعنی خلیج فارس نامیده است.^۱ استرابون جغرافی‌دان نامی یونانی (۵۸-۱۲۵ م) در اثر خود از خلیج فارس به همین اسم یاد کرده است. کلودیس پتوله Claudius Petole مشهور به بطلمیوس جغرافی‌دان، ریاضی‌دان سده دوم میلادی در اثر معروف جغرافیائی خود به زبان لاتینی نام خلیج فارس را پرسیکوس سینوس ذکر کرده؛ و کوینتوس کورسیوس روفوس / Quintus Curtius Rufus رومی از خلیج فارس به اکوارم پرسیکو Aquarum Persico یعنی آبگیر پارس یاد کرده است.

از منابع یونانی و رومی دوره باستان که بگذریم، در کتابها و منابع تاریخ و جغرافیای تألیف یافته در عصر اسلامی هر جا به مناسبتی نامی از این دریا به میان آمده: الخلیج الفارسی، البحر الفارسی، بحر فارس، خلیج فارس، بحر من ارض فارس و دریای فارس ذکر شده است که در اینجا به بیش از ۶۰ منبع از متون کهن عربی از قرن دوم تا دوازدهم اشاره می‌شود:^۲

۱. کتاب العین خلیل بن احمد فراهیدی (۱۷۰ هـ) ذیل ماده جزر «... و جزيرة العرب محلّتها لان البحرین بحر فارس و الحبش احاطا بجانیهما»
۲. المدخل الکبیر الی علم احکام النجوم (تألیف ۲۲۰ هـ) ابومعشر جعفر بن محمد بن عمر البلخی (۲۷۲ هـ) از روی چاپ عکسی فؤاد سزگین «... فأمّا البحار التي تكون قریبة من موازاة القمر و... کما تمدّ و تجزّر بحر فارس (ص ۱۹۸) ... و اما بحر فارس و الهند فهما فی الجملة بحرواحد»
۳. الجواهر و صفاتها، یحیی ابن ماسویه (۲۴۳ هـ) عماد عبدالسلام رؤوف، مصر، دارالکتب ۱۹۷۷، درباره مغاصات (مکان غوص) مروارید: ص ۳۲ «... جهاز البحرین یسمى کله القطری و من کاظمة الی بحر فارس...» (مصحح آن در

1. Strabonis Geographicoꝝ Tabulae XV, Instruxit Corolus Müllerus, Parisiis, 1880 P1.XIII.

۲. در سه منبع ذیل حدود ۳۰ کتاب ذکر شده و من ۳۰ کتاب دیگر به منابع خلیج فارس در این مقاله افزوده‌ام:

۱. خلیج فارس در متون یونانی، لاتین و تازی، سعید نفیسی، شهریور ۱۳۳۷ خورشیدی
 ۲. نام خلیج فارس، دکتر محمدجواد مشکور، ج ۱ / ص ۳۸-۵۰، تهران، ۱۳۴۱
 ۳. الخلیج الفارسی عبر القرون و الاعصار، علیرضا میرزا محمد، فرهنگستان ادب و هنر، ۱۳۵۴

پاورقی نوشتہ: یرید الخلیج العربی! ص ۳۶
«... اما جهاز سیراف و هو بحر فارس مابین سیراف و الی الجُمحہ و فیہ ضروب من اللؤلؤ».

۴. الجواهر و الاشباه، یعقوب بن اسحاق الکندی (حدود ۲۶۰): «... ان ماء الانهار یقل فی الشتا فینزر مقدار ما یدخل البحر الفارسی» (به نقل از الجماهر فی الجواهر، چاپ میراث مکتوب، ص ۲۴۳)

۵. کتاب البخلاء، عمرو بن بحر جاحظ (۲۵۵ هـ) ۱۲/۲ - ۱۳.

۶. تاریخ یعقوبی (۲۸۴ هـ) ذیل ملوک الصين ۱۸۲/۱

۷. کتاب البلدان، ابن فقیه (حدود ۲۷۹) ص ۸ - ۹ (چاپ لیڈن ۱۳۰۲)

۸. تقویم البلدان یا الاعلاق النفیسه، ابن رسته (۲۹۰ هـ) ص ۸۶ - ۸۷

۹. المسالك و الممالک، ابن خردادبه (حدود ۳۰۰) ص ۶۰ - ۶۲ (و چاپ لیڈن ۱۳۰۶ هـ) ص ۲۳۳

۱۰. تاریخ الطبری (۳۱۰ هـ) ذیل الخبر ملوک الفرس ۶۱/۵/۳۹۰/۱

۱۱. کتاب الخراج قدامة بن جعفر (۳۳۷ هـ) ص ۲۳۲ - ۲۳۳

۱۲. مسالك الممالک الاضطخری ص ۳ و ۶ - ۷ و ۲۸ - ۲۹ و ۱۶۳،

۱۳. عجایب الهند بره و بحرہ و جزائرہ، شہریار رامہزی (۳۴۲ هـ) (چاپ قاہرہ ۱۳۲۶) ص ۳۱

۱۴. مروج الذهب مسعودی (۳۴۶ هـ). «... و هو خلیج فارس و یعرف بالبحر الفارسی» ج ۱، ص ۶۳ - ۷۰ و ۹۱

۱۵. التنبیہ و الاشراف مسعودی ج ۱/۱ - ۹۲

۱۶. البدء و التاريخ، طاهرین مطہر مقدسی (۳۵۵ هـ) «... فی ذکر المعروف من البحار»، ج ۴/۴ - ۵۸

۱۷. صورة الارض ابن حوقل (۳۶۷ هـ) ذیل بحر فارس، ص ۴۴ - ۵۲ و ۲۷۴، ۲۰۸

۱۸. احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم مقدسی (۳۸۰) ص ۱۶ - ۱۹

۱۹. تجارب الامم، ابوعلی مسکویہ (۴۲۱ هـ) ۷۲/۴، چاپ دکتر ابوالقاسم امامی، انتشارات سروش

۲۰. الجماهر فی الجماهر، ابوریحان بیرونی (۴۴۰ هـ) «... فی ذکر مواضع

المغاصات... فی خلیج فارس» ص ۲۳۷ و ۲۳۹ و ۲۴۵

٢١. تحقيق ماللهند، ابوريحان بيروني (٤٤٠ هـ) ص ٩٦
٢٢. تحديد نهايات، ابوريحان بيروني (٤٤٠ هـ) ط قاهره ١٩٦٢، ص ٦٠-٦١
٢٣. ثمار القلوب في المضاف و المنسوب، ابو منصور الثعالبي (٤٢٩ هـ)
 «... يقال الاقليم الرابع و فارسية ايران شهر و هو ما بين نهر بلخ الى
 منتهى آذربيجان و ارمينية الى القادسية الى الفرات الى بحر اليمن و بحر
 فارس».
٢٤. القانون المسعودي، ابوريحان بيروني، ج ٥٥٨/٢ (چاپ حيدرآباد)
٢٥. فارسنامه، ابن البلخي (حدود ٥٠٠ هـ) (فارسي) (چاپ ١٣١٣ تهران)
٢٦. طبائع الحيوان، شرف الزمان مروزي (٥١٤) كه الخليج الفارسي نوشته، ج ٢، ص
 ٦٨ (چاپ قاهره ١٣٢٣ هـ)
٢٧. مجمع الامثال، احمد بن محمد الميداني النيسابوري (٥١٨ هـ)
 «ان الذي كان يأخذ السفن كان في بحر مصر لا في بحر فارس» ذيل
 مَثَل «اظلم من الجلندي»
٢٨. الامكنه و المياه و الجبال، جار الله زمخشري (٥٣٨ هـ)
 «... جزيرة العرب: ارضها و معدنها لان البحرين بحر فارس و بحر
 الحبشة...» ص ٤٩
٢٩. انس المهج و حقائق الفرج، شريف ادريسي (٥٦٠ هـ) ص ١٠٧
٣٠. الجامع لصفات اشاتات النبات و ضروب انواع المفردات، ابو عبدالله محمد بن
 محمد ادريسي (حدود ٥٦٠ هـ) فاكسيميله، سزگين ١٩٩٥ م، برگ ١٧٧ نسخه و صفحه
 ٣٥٣ چاپ عكسي: «قال جالينوس في ذكر صدف في بحر فارس»
٣١. نزهة المشتاق في اختراق الآفاق ادريسي (٥٦٠ هـ) ٩/١ «و يشعب من هذا
 البحر الصيني الخليج الاخضر و هو بحر فارس»
٣٢. المنتظم ابن جوزي (٥٩٧ هـ) «في الاقليم الخامس خمسة و عشرون نهراً و يصب
 الجميع الى بحر فارس» ١٦٣/١
٣٣. جهان نامه، محمد بن نجيب بكران (٦٠٥ هـ) فارسي ص ١٩ (چاپ عكسي
 مسكو ١٩٦٠)
٣٤. النهاية في غريب الاثر ابن كثير (٦٠٦ هـ) ذيل باب الجيم مع الزاي جزأ... و قال
 الأزهرى: «سميت جزيرة العرب لان بحر فارس و بحر السودان احاطا بجانيها»

ج ٢٤٧/١

٣٥. معجم الادبا، ياقوت الحموى (٦٢٦ هـ)
«نجيرم قرية كبيرة على ساحل بحر فارس...» (ذيل شرح حال ابراهيم بن عبدالله النجيرمي)
٣٦. معجم البلدان، ياقوت الحموى (٦٢٦) ٣٤٣/١٦٠ و ٣٣٧/٢٦٠
٣٧. الكامل في التاريخ، ابن الاثير (٦٣٠ هـ) ذيل الدعوة الى الطاعة، ٢٨٢/١٦٠
٣٨. ازهار الافكار في جواهر الاحجار، احمد بن يوسف تيفاش (٦٤٤ هـ) تحقيق بسيوني خفاجي، ص ٤٩
٣٩. «التذكرة النصيرية، نصير الدين الطوسي (٦٧٢ هـ) «... و خليج فارس مثلث الشكل...» ص ٣٤٨
٤٠. وفيات الأعيان، احمد بن محمد بن خلكان (٦٨١ هـ)
«و النجير في... و هي على بحر فارس» (ذيل شرح حال يوسف النجيرمي)
٤١. آثار البلاد و اخبار العباد، القزويني (٦٨٢ هـ) (بيروت ١٩٦٠ م) ص ١٨٠ و ١٩٥ و ٢٣٢ و ٤٢١
٤٢. عجائب المخلوقات، القزويني (٦٨٢ هـ) ص ١٠٢ و ١٠٨ - ١١٠
٤٣. مسالك الابصار، ابن فضل الله العمري (٦٨٨ هـ) از ٣٧٠ و مجلدات ديگر
٤٤. لسان العرب، ابن منظور (٧١٧ هـ) ذيل مادة جزر و ماده خرك (كه خارَك را تعريف كرده)
٤٥. نخبة الدهر، شمس الدين دمشقي (٧٢٧ هـ) (سن پترز بورگ ١٨٦٥ م) ص ١٩ و ٧٧ و ٩٤ - ٩٨ و ١٦٦ و ١٧٤
٤٦. تقويم البلدان، ابوالفداء (٧٣٢ هـ) (پاريس ١٨٤٠ م) «في ذكر البحر الخارج من المحيط الشرقي» ص ٢١ - ٢٣، ص ٧٧، ٩٩، ٢٩١، ٣٠٩، ٣٢١، ٣٣٤٢، ٣٤٩، ٣٥٣، ٣٧٠ - ٣٧٣.
٤٧. نهايه الارب في فنون الادب، النويري (٧٣٢ هـ) (القاهره - ١٩٢٩ م) ج ١/٢٢٧، ٢٣٤ و ٢٥٨
٤٨. نزهة القلوب، حمدالله مستوفي (٧٤٠ هـ) ص ١٦٤ (چاپ تهران ١٣٣٦)
٤٩. مرصد الاطلاع على اسماء الامكنه و البقاع، صفى الدين ارموى (٧٣٩ هـ) ص

٦٣ (چاپ تهران ١٣٠٠)

٥٠. خريدة العجائب، ابن الوردى (٧٤٩ هـ) ص ٦ و ٢٧ - ٢٨ و ٦٢ و ٦٥
٥١. تحفة النظر في غرائب الامصار و عجائب الاسفار، (سفرنامه ابن بطوطه) محمد بن عبدالله لواطى طنيجى (٧٧٩ هـ) ص ١٣٩ چاپ قاهره)
٥٢. الوافى بالوفيات، صلاح الدين الصفدى (٧٦٤ هـ)
ذيل شرح حال الامين (برادر مأمون)
«... الى ان دعا المأمون الفضل بن سهل فولاه على جميع المشرق من همدان الى جبل سقينان و التبت طولاً و من بحر فارس الى بحر الديلم...»
«... و نجيرم قرية كبيرة على ساحل بحر فارس»
٥٣. العبر و ديوان المبتداء و الخبر، ابن خلدون (٨٠٨ هـ) (بيروت ١٩٦١ م) ص ١٨/١ و ٧٩
٥٤. مقدمه، ابن خلدون (٨٠٨ هـ) ٤٨/١ «و... تفضى الى بحر فارس...»
٥٥. صبح الاعشى، القلقشندى (٨٢١ هـ) (مصر ١٩٦٣ م). ج ٣/٢٤٢، ٢٤٤، ٣١٣
٥٦. الخطط المقريزيه (٨٤٥ هـ) ٢٨/١، ٢٠١/٤ و ٤٠٨ و ٥ ص ٦، (چاپ لبنان)
٥٧. جهان نما، حاجى خليفه (١٠٦٧ هـ) (تركى) ص ٧٨ (چاپ عكسى استامبول ١١٤٥)
٥٨. المستطرف فى كل فن مستظرف، محمد بن احمد الأشيبه (٨٥٣ هـ)
«واعلم ان بحر الظلمات لا يدخله شمس ولا قمر و... بحر فارس خليج منه» ص ١٧٦١/٢ (ذيل باب فى ذكر البحار و ما فيها).
٥٩. الروض المعطار فى خبر الاقطار، ابن عبدالمنعم الحميرى (٩٠٠ هـ)
«... ابر كاوان جزيرة فى البحر و بينها و بين ساحل بحر فارس فرسخان» ص ٤ و ٣٧... جزيره خارک... و فى البحر الفارسى جميع مغايب اللؤلؤ و امكنه ١٠٥٦/٣ جزيرة كيش... جزيرة فى وسط البحر، بحر فارس ٢٤٤/٤ و الأحساء و هى مدينة على البحر الفارسى... الديبل مدينة فى جنوب البحر الفارسى و سيراف و هى على ساحل البحر الفارسى»
٦٠. قصيدة بحر العجم (يكصد بيت) ابن ماجد (٩٠٤)
و بعد ذا أشرح برّ فارسى و الهند و السيام للممارس

وصل ما جُزتَ خلیج فارس علی النبی المصطفی یارایس»
۶۱. تاج العروس من جواهر القاموس، محمد بن محمد الزبیدی (۱۲۰۵ هـ) «خازک کما
مر جزيرة ببحر فارس»

در منابع معاصر عربی هم تا یکی دو دهه پیش همچون دائرة المعارف البستانی چاپ
۱۸۸۳ م / ۱۳۰۰ ق / ۱۲۶۲ خورشیدی، مجلد هفتم ذیل مدخل الخلیج از دو خلیج:
الخلیج العربی و خلیج العجمی یاد شده که مراد از خلیج العربی دریای سرخ یا بحر احمر
است - که از دیرباز مؤلفان و جغرافیا نویسان به همین اسم از آن یاد کرده‌اند - و مراد از
الخلیج العجمی خلیج فارس است، و باز در اطلس عربی الموسوعة العربیة المیسره (چاپ
۱۹۶۵ م) که زیر نظر محمد شفیق غربال عکسبرداری و چاپ شده در نقشه‌ای با عنوان
«الدولة العربیة فی اوج اتساعها / دولت عربی در اوج گستردگی آن» که به زبان عربی
است، اما نام خلیج فارس در محل خود با وضوح کامل و به زبان فارسی درج شده است
و دهها اطلس و نقشه و منبع دیگر علی‌رغم تحریف‌های بعمل آمده، باز نام خلیج فارس
بر تارک آنها می‌درخشد.

ر
ا
ی
ن
ی
ن